

Hosszú őszi kávé

Parti Nagy Lajos ősz-verséről

Egy hosszú kávé

*Ma ősz van és vasárnap,
avarszag és dohányzom,
az asztalkán fajanszban
még gőzölög az égbolt,
egy öntöttvas fotelben
ülök a cifra balkon,
kavarva hosszú kávé,
míg végre lusta tükrén
eloszlik és bedrappul,
mint kondenzált ökörnyál,
a kedvem égi mása.
Pedig szép itt a Herbsttag,
ahogy körülkeríti,
mint birtokát a gazda
a parkot és a kertet,
hogy majd planíroz, ásat,
és télre házat épít
e zöldből és vörösből,
ahonnan úgy hiányzol,
hisz csak neked, ha egyszer,
ha egyszer még, neked csak,
valami házat, allét,
napórát lusta tűvel,*

hová a hosszú árnyék
magát befűzni boldog,
s szakadt zakóm zsebébe
a forró őszi holdat
bevertja éjszakára.

Irodalmi emlékezetünk ős-versek hosszú sorát őrzi. Elegendő, ha Petőfire gondolunk (*Beszél a fákkal a bús őszi szél, Szeptember végén, Itt van az ősz, itt van újra* stb., hogy csak a legismertebbekre utaljunk), de a huszadik századi magyar líra is ontja az antologikussá vált ős-verseket (Kosztolányi Dezső: *Őszi reggeli, Szeptemberi áhítat*, Füst Milán: *Őszi sötétség*, Juhász Ferenc: *Novemberi elégia*, Baka István: *Őszi esőzés, November angyalához*, József Attila *Judit* című versében „Fosztja az ősz a fákat, hűvösödik már, / be kell gyűjtani” stb. – sorolhatnánk még hosszan tovább), arról nem szólva, hogy világirodalmi műveltségünknek egyik lényeges alapszövege Paul Verlaine *Őszi chansonja*, nyilvánvalóan nem függetleníthetően Tóth Árpád hangszimbolikát kiaknázó műfordítói telitalálatától.

Parti Nagy Lajos legutóbb megjelent verseskötetében, a *grafitneszben* (2003) is kitüntetett szerepet töltenek be az ős-versek (*Őszi Hedwigeek, Őszológiai gyakorlatok* – ez utóbbi versciklus hetven oldalával a verseskötet centrális szövege, súlypontja –, épp maga Parti Nagy írja újra Petőfinek az előbbieken harmadikként említett versét, de ősz van, nem is akármilyen ősz *A Csorba-kertben* és a *Lövölde térben/téren* is, a Balassa Péternek címzett *Kis őszi rádióversben* pedig „teli az ősz vizes szonettel” stb.). Az ősz alaphangulata az egész kötet versanyagát meghatározza, az évszak topikus jelentése révén a létbe a nemlét tudását lebbenti be, az élet tavasza és nyara után a hervadás, a „közelítő tél”, az elmúlás lebegő sejtelmét idézi fel, miként ez az említett költő-elődök ős-verseiben is tapasztalható. Nem véletlenül adja Tarján Tamás Parti Nagy *grafitneszéről* írott tanulmányának épp azt a címet, hogy *Múlástan*, mondván, hogy költője „[Á]túrta magát az őszbe. (...) (A) Parti Nagy Lajos-(líra) őszebb lett” (Holmi, 2003. november, 1449. l.), hogy a továbbiakban a *Rókatárgy alkonyatkor* című, sokat idézett és elemzett, antologikus értékű költeményre vonatkoztatva az alábbi módon határolja be az ősz (s az alkonyat) elmúlásra utaló toposzát: „Ennek vércsorgató, szőlős-szüretes, nagy őszi látomása a végtelen, kalandos és taszító életgazdagságból kibomlasztott halálfélelem és halál szürrealisztikus festménye, az elmúlás térélménye, melyben mintha egy örökkön tartó képtelen körvadászat szemelné ki célpontját, a mind a hús szakasz élének nyílt mezejére futtatott, a maga sokféleségében és megnevezésében nem túlságosan bizalomgerjesztő »rókatárgy«-at...” (1451. l.).

Ugyanennek a kötetnek *Egy hosszú kávé* című költeményében az ősz kiinduló vershelyzet: „Ma ősz van és vasárnap...” A versindító sor grammatikailag rendkívül egyszerű – úgy tűnik, tudatosan az. Mintha a lírai én, prózára lefordítva, ezt szándékozna a megszólítottal közölni: van ez az évszak és ez a nap, ilyen, egészen egyszerűen tudom a körülöttem levő világot s benne magamat temporálisan behatárolni. E grammatikai egyszerűségű meghatározás folytán azután a vasárnap sem válik a hét kitüntetett napjává: akár a hét bármely napja is állhatna a helyén, hiszen – a vers további szövegéből majd kiderül –, a lírai ént, akár a hét bármely más napján, a megszólított hiánya veszi körül (l. majd: „ahonnan úgy hiányzol”). Legfeljebb annyiban más ez a vasárnap, hogy míg a hétköznapokat – vélhetően – a munka tölti ki, a hétvégi szünnapokon még kifejezettebbé válik e hiány.

A verssor köznyelvi beszédben sem választékosnak tűnő, kapcsolatos grammatikai szerkezetének stilisztikai-retorikai nullpontját azonban megemeli, szinte ünnepélyessé teszi az egész költeményre jellemző, már itt beinduló, hangsúlyozott jambikus lejtés (a versláb miatt rövidül meg két alkalommal is a *hosszú* szó ú-ja) – és egy logikai reláció, amit legszemléletesebben talán a rész-egész fogalomkettősével szemléltethetnénk. Az őszben mint tágabb időegységben a vasárnap mint szűkebb temporális rész-egység. Ez a logikai reláció folytatódik a második verssorban is: „avarszag és dohányzom”. Akár térbelileg is levezethető az előbbi tétel: az avarszag által előntött tágabb térség egyik térrészében, szegletében dohányzom. A két verssor együttesen homológiára utaló párhuzamot rejt: az őszhöz az avarszag, a vasárnaphoz a dohányzás kapcsolódik, ám e homológián-párhuzamon belül ugyanakkor egy finom elmozdulás is észlelhető. A létingével kifejezett vagy kifejezhető három állapotképhez (ősz, vasárnap, avarszag) negyedikként egy cselekvést magában foglaló kijelentés társul (dohányzom). Az állókép alig érezhetően megmozdul (alig érezhetően, hiszen nem túl aktív, mozgalmas, inkább méléző cselekvésről van szó), az idő (ősz, vasárnap) és a szenzuális benyomás (avarszag) személytelen, élettelen és ember nélküli közegébe belép a lírai én. A háromszoros felsorolás (ősz, vasárnap, avarszag) névszóformáját megakasztja az igeforma – a felsorolásba „hiba” csúszik. Borbély Szilárd a *grafitnesz* kapcsán a poétikai funkciót betöltő logikai alakzatok között tesz említést a szerialitás egy olyan változatáról, amely nem más, mint „sorozatokból létrejövő elvárások és azok megtörése”, példaként pedig az *Europink* című Parti Nagy-vers alcímét említi: *Firkálatok Ropiének, Malacének, Dezirének* (Borbély Szilárd: *Kádáriában élttem én is!* Élet és Irodalom, 47. évf., 25. sz., www.es.hu). Az idézett alcím kettős effektus játéka: a „firkálatok” műfajnévből az „elvárás” a „ropiének”, „malacének”

műfajnevek sorozatát alkotja meg, míg a „megtörés”, a „Dezirének” visszamenőleg is kettősséget revelál, hiszen az eredetileg műfajnevekként értett szavakat (ropi-ének, malac-ének) újraértelmezi, s anélkül, hogy átírná, felülírja őket, hiszen rákmenetben, visszamenőleg egy új analógiát vezet be, tesz érvényessé (Ropié-nek, Malacé-nek... Deziré-nek – ezért a nagy kezdőbetűk és az alcím első két szava között elmaradó vessző). Külön effektus forrása, hogy a Deziré idegen hangzása a Ropié és Malacé nevek által még inkább felsrófolódik – még ha a harmadik név számunkra ismerős személyt rejt is. Akár az e felsorolásba, az ősz–vasárnap–avarszag felsorolásba becsúsztatott hibának, grammatikai-logikai váltásnak is aktivizáló szerepe van, hiszen a két verssort kibillenti a megszokottá váló felsorolás várható monoton unalmából.

Az egész költemény két hosszú versmondatból áll. Az első, rövidebb versmondat epikusan egészen egyszerűen képezhető le: a lírai én egy őszi vasárnap avarszagában dohányzik és kávézik. Vagy konkrétan: „egy öntöttvas fotelben / ülök a cifra balkon, / kavarva hosszú kávé”. Ám a versmondat ennél jóval többet mond, nemcsak amiatt, mert mellérendelésesen egymásra következő, sorjázó tagmondatai – grammatikai értelemben – egy analitikusan kibontott hangulatrajzot eredményeznek, hanem amiatt is, mert ezt a hangulatrajzot – vizuális értelemben – bonyolultan egymásra és egymásba csúsztatott képalakzatok bontják ki. Azaz: a szintaxis áttekinthető egyszerűségét bonyolult képi-stilisztikai alakzatok ellensúlyozzák. „Az asztalkán fajanszban / még gőzölög az égbolt”, azaz a gőzölög kávéban tükröződik az ég. Az előbb említett mondatépítés átláthatóságát, áttetszőségét egyetlen helyen töri meg a szöveg: egy közbevetett, beékelte hasonlattal (a kávé „lusta tükrén / eloszlik és bedrappul, / mint kondenzált ökörnyál, / a kedvem égi mása”). A versmondat e szöveghelyén bonyolultabbá váló mondatvezetés szintaktikailag utal egy még bonyolultabb képalakzat létrejöttére. Hogyan is oldhatnánk fel ennek a grammatikailag analitikusan kibomló képalakzatnak a „jelentését”? A hosszú kávé lusta tükrén eloszlik és bedrappul a kedvem égi mása. A közbevetett hasonlat értelmében úgy oszlik el és drappul be, mint a kondenzált ökörnyál. A kép meglehetősen konfúznak tűnik, ugyanakkor érezzük, szó sincs képzavarról, valahol nagyon hiteles és logikus ez a nagyon tömény kép. Konfúznak egyszerűen amiatt tűnik, mert a kép valóban egymásra és egymásba csúsztatott, egymásba játszó vizuális effektusok eredménye. Holott nem konfúz, csak összetett a kép, mert az egymásba játszás és csúsztatás kihagyások és logikai ugrások következtében megy végbe. A kulcsszó nyilvánvalóan a *kondenzált* kifejezésben keresendő. A hosszú kávé attól „hosszú”, mert ezt a kávéfajtát (kondenzált) tejjel „hosszabbítják”, hígítják. A tej fátyolszerűen (ökörnyálszerűen) oszlik el, s

világos szálaival előbb behálózza a kávé barna színét, felületét, majd amikor feloldódik benne, a kávé „bedrappul”, világosabb színűvé (s egyúttal hígabbá) válik. A gőzölgő kávéban egyfelől az égbolt tükröződik, az eget tükrözi, másfelől ez a kávéban tükröződő ég egyben „a kedvem égi mása” is. A kávé eredendő barna színét megzavarja a benne tükröződő ég világosabb színhatása, ahogyan – a közbevetett hasonlat értelmében – a kondenzált tej is ugyanezt a vizuális effektust váltja ki: fakít és hígít. De hogyan lesz ebből a „kedvem égi mása”? Az égi jelző egészen könnyedén megfejthető: a kávéban tükröződő égre utal, a képnek ez ad vizuális alapot. De milyen a lírai én kedve? Körülbelül olyan, mint amikor a kávé szép sötétbarnáját kifakítja az ég, mélybarna színét és töménységét kifakítja és felhígítja a kondenzált tej. Ettől „oszlik el” és „drappul be”. Nem tömény jókedvről van tehát szó: valami kifakítja és felhígítja. A második versmondat legeslegeső szava ilyen értelemben árulkodó és szimptomatikus: „Pedig szép itt a Herbsttag...” Ha szép, akkor mit jelent a pedig? Azt, hogy szép, de... „úgy hiányzol”, ha nem hiányoznál, élvezni is tudnám a szépségét, de így, a hiányérzetemtől minden szépsége „eloszlik és bedrappul”.

Ám a képlet mégsem ilyen egyszerű. Vajon „az asztalkán fajanszban / még gőzölög az égbolt” fajansza valóban a kávéscésze anyagát jelöli? Vagy az asztalka lapjának – avagy a rajta levő hamutálca – anyagát? A vers ezt nem pontosítja. A képalakzatok egymásra és egymásba csúsztatása, egymásba játszása egy termő homályt eredményez, amelyen belül bizonyos logikai kapcsolatok megszakadnak, áttevődnek, átrendeződnek, s emiatt bizonytalanokká, a tiszta logika számára követhetetlenekké válnak, vagy legalábbis nem pontosan, lépésről lépésre követhetőkké (ennyit a líra megengedhet magának), viszont annál inkább megképződik és elmélyül egy erőteljes szenzuális benyomás. Avarszagból, méléázó dohányzásból, a mondatmenetből is kikövetkeztethető, hosszú és lassú kávézásból és (a másik) hiány(á)ból képződik meg ez a benyomás – ezt a szemantikai és esztétikai funkciót teljesíti be az első versmondat.

A „még gőzölög az égbolt” sor olvastán azt is feltételezhetjük, hogy nemcsak „ősz van és vasárnap”, hanem reggel is. S ezen a ponton versismeretünk révén Petri György *Reggeli kávézás* című versének első versszoika idéződik fel:

*Szeretem az őszi hideg szobákat,
ülni kora reggel összehúzott köntösben
a kitárt ablaknál, vagy a tetőn,
párolog a völgy meg a csésze kávé
– ez hűl, amaz melegszik.*

Ősz, kora reggel, a párolgó völgy és a csésze kávé inverz, melegedő-hűlő képe Petrinél – ősz, kora reggel, a még gőzölgő égbolt és a (hosszú) kávé analóg képe Parti Nagynál. Azonos vershelyzet, hasonló szenzuális élmény és érzékenység, más és más megfogalmazásban.

A második versmondat grammatikailag is bonyolultabb, s vizuálisan is összetettebb képet bont ki. Az ősz körülkeríti, azaz hatalmába veszi a parkot és a kertet. Babitscsal szólva úgy keríti körül, „mint birtokát a gazda” (l.: Babits Mihály: *A gazda bekeríti házat*). A hasonlat révén az alakzat alanya (a gazda) rávetül az őszre, így még kifejezettebb lesz az antropomorfizáció, nem beszélve arról, hogy az ősz neve itt Herbsttag, s a német főnevek nagy kezdőbetűje a magyar nyelv tulajdonneveinek (köztük személyneveinek) nagy kezdőbetűjére (is) utal. Az antropomorfizáció következtében a Herbsttagként megnevezett ősz „planíroz, ását”, saját színeiből-anyagából („e zöldből és vörösből”) „télre házat épít”. A versmondat további része azonban nem az ősz által épített ház irányában folytatódik tovább. A lírai én figyelme e zöld és vörös szenzuális effektusán horgonyoz le, s innen építi tovább a mondatot: „ahonnan úgy hiányzol”. Ez a hiány fakítja ki és hígítja a Herbsttag szépségét. A Pilinszky Apokrifjének középső részét idéző „hisz csak neked, ha egyszer, / ha egyszer, még, neked csak” (szórendjét tekintve) inverz ismétlés általi szándékos redundanciája, szinte kopogó, zakatoló szóismétlése az egyetlen szeretett lényt hangsúlyozza, akinek a lírai én, szerelme jeléül, valami nagy dolgot szeretne adni: „valami házat, allét, / napórát lusta tüvel”, de nincs ige, nincs állítmány, a vágy a megvalósulás valószínűségének bármily jele nélkül, továbbra is vágyként lebeg. A ház vagy allé vagy megvalósul vagy nem, a kissé anakronisztikusan oda képzelt napóra (s később a szakadt zakó zsebe) inkább a vágy illuzórikus voltára, mintsem megvalósíthatóságának reális esélyére utal, de alkalom arra, hogy kifejeződhessen az a belső hév, az az érzelmi kötődés, amely ezt a vágyképet létrehozta. S itt – még mindig ugyanazon a versmondaton belül maradván – tovább bonyolódik a kép: a napóra lusta tüje talán az időt is lustán, lassan fogja mérni, hogy soká tartson. Selyem Zsuzsa a vers kapcsán megjegyzi, hogy a „napórának nincs tüje, az árnyék van a tű helyett”, s a versben „önmagába fűződő árnyék”-ról van, lehet szó (Selyem Zsuzsa: *Parti Naggyal ékes rövid kávé-történet*. Kalligram, 2003. október, 40. l.). Részben igen, részben úgy is értelmezhető a kép, hogy a napóra közepébe szúrt pálcába/tübe fűződik az árnyék („hová a hosszú árnyék / magát befűzni boldog” – a jelző s a befűzés-befűződés erotikus jelentést rejt). A tübe fűzött árnyék anyagiasulva, például cérnaként „szakadt zakóm zsebébe / a forró őszi holdat / bevarrja éjszakára” – a forró őszi hold (mely egyébként közismerten fénytelen és hideg égitest) s az éjszaka a kép szerelmi-erotikus vonatkozásait építi tovább, s értelem-összevonás útján a forró éjszaka képzete is felrémlik.

A hiány ellenében most a szerelmi vonzódás kap hangsúlyt, amely vágyképeket kreál. Ezek a vágyképek sokkalta dinamikusabbak, mint a hiányt megjelenítő képek a vers elején. A képek szenzuális érzékisége és ezen érzékiség túlfokozottsága folytán a távollevő másik iránti szerelmi vonzódás legyőzi a maró hiányt – Parti Nagy Lajos pedig már-már tőle szokatlan, már-már töretlen szépségű szerelmi verset ír. Ilyent persze ma már bajosan lehet az anakronizmus vádja és lehúzó ereje nélkül. Az *Egy hosszú kávé* attól lesz Parti Nagy-os, s anakronisztikus helyett „mai” hangzású, hogy költője beveti lírai eszközkészletének jellemző elemeit is. A töretlen szépség édeskésen ható tökéletességét olyan „anyaghibákkal” töri meg, mint amilyen a „dohányzom” szó meglepetésszerű bevetése volt, az „ülök a cifra balkon” e lírából ismerős grammatikai retorziója vagy a versben nagy számban előforduló idegen kifejezések effektusai (ezek között a Herbsttagnak nevezett ősz vezet, de van több is: fajanszban, fotelben, balkon, bedrappul, kondenzált, planíroz, allét). Az ilyen idegenszerűségeket a századelőn az esztétista paradigma képviselői is szívesen alkalmazták, ám más funkcióban. Parti Nagy versében ezek az idegenszerűségek nem a huszadik század, a modernizmus műszaki vívmányait dicsérik, s nem az egzotikum kifejezői, mint például Babits, Tóth Árpád vagy Kosztolányi esetében. Egyszerűen vannak, beletartoznak a költő egyébként is tág regisztert befogó nyelvébe, esetleg szándékosan elidegenítő (és szépséggromboló) hatásúak, hideget árasztanak. Nem véletlen, hogy a vers vége felé, midőn a vágy forrósulni kezd, lassan egytől egyig felszívódnak. A költemény azonban mindezen effektusok ellenére mégis inkább a „klasszicizálóbb”, mintsem a nagyobb fokú (líra)nyelvi destrukciót képviselő Parti Nagy-versek közé sorolható. Az *Őszológiai gyakorlatokban* például sokkal nagyobb fokúak a nyelvi destrukciók, a grammatikai szétcsúszások, s az egész kötetre jellemzőbb a „rontott újraírás” (Payer Imre: *A rontott újraírás poétikája Parti Nagy Lajos költészetében*. Bárka, 2003/3., 73–81. l.). S az ilyesfajta, szinte spontánul vallomásos szerelmi költemény sem igazán jellemző a költőre. Az *Egy hosszú kávé* egy a költő lírai kísérletei közül, amelyben részben rájátszik az esztétista vershagyomány szépség- és teljességképzetére, részben enyhén destruálja azt, elkülönбöződik tőle, épp csak hogy érezni lehessen, Parti Nagy tudja, mikor, mely időben él, s hogy korának milyen a lírai „ábrája”.

Az *Egy hosszú kávé* ugyanakkor szerelmi költemény, a vágy verse, s ilyen értelemben tér el – legyen szó akár Parti Nagy, akár hagyományismeretünk más ősz-verseiről – a „múlástan” lírai szövegeitől. Vagy nem tér el, csak kissé elmozdul tőlük: az ősz itt nem az elmúlás toposza, inkább egy szerelemről van szó, amely az emberélet őszén keríti hatalmába a lírai ént (innen eredeztethető a rímtelen jambikus vers kimért, kényelmes lassúsá-

ga, kissé rezignált, kissé elégikus hangja), s amely „télre” „valami házat, allét, napórát” ígér vagy szeretne adni – vagy csak időt, forró őszi holddal, amíg „a hosszú árnyék / magát befűzni boldog”. Avagy: bár minden út ugyanoda, egyazon célhoz vezet, vannak kegyelmi pillanatok, amikor az idő megáll, s a tartamán lesz a hangsúly. Legalább egy hosszú kávényi időre, ahol a jelző nemcsak kondenzált tejjel meghosszabbított kávémet jelent, hanem hosszú(ra nyúlt) kávézást is egy őszi vasárnap reggelen, amelybe belefér a kontempláció is, a lassú, kényelmes tűnődés hiányról, vágyakról, vágyakozásról...

